

INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIDA BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINI ANTROPOSENTRIK YONDASHUV ASOSIDA TARBIYALASHNING ZAMONAVIY YO'NALISHLARI

Oppoqxo'jayev Xojixuja Azimjon o'g'li

Qo'qon DPI Maxsus pedagogika kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: oppoqxojayevxojixuja@gmail.com

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14878169>

***Annotatsiya:** ushbu maqolada antroposentrik yondashuvga asoslangan innovatsion va integratsiyalashgan darslarning tuzilishi inklyuziv ta'lim jarayonida boshlang'ich sinflar o'quvchilarini antroposentrik yondashuv asosida tarbiyalashning asosiy yo'nalishlari va ularning mazmunlari, inklyuziv ta'lim jarayonida boshlang'ich sinflar o'quvchilarini antroposentrik yondashuv asosida tarbiyalash uchun pedagoglarning inklyuziv ta'lim sharoitiga tayyorligini oshirish vazifalari ochib berilgan.*

***Kalit so'zlar:** inklyuziv ta'lim, antroposentrik yondashuv, tarbiya, volyuntarizm, innovatsion darslar, integratsiyalashgan darslar.*

KIRISH

Jahon miqyosida ta'lim tizimi rivojlangan aksariyat mamlakatlar tomonidan inklyuziv ta'lim konsepsiyasi global ta'lim tizimini takomillashtirish va diskriminatsiyaga qarshi choralarni samarali rivojlantirishga hissa qo'shishga qaratilgan ta'lim siyosatini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etmoqda. Kelib chiqishi, ijtimoiy maqomi, jismoniy imkoniyatlaridan qat'iyl nazar barcha bolalar uchun ta'lim ehtiyojlariga muvofiq ta'lim jarayonini amalga oshirish zarurati mazkur vazifalarga alohida e'tibor qaratish lozimligini ko'rsatmoqda.

Texnologiyalashgan jamiyatda ijtimoiy munosabatlar tobora tanazzulga yuz tutmoqda. Jamiyat a'zolarida volyuntarizm, konformizm, egotsentrizm hamda individualizmning yaqqol namoyon bo'lishi ularni umum manfaati uchun emas, balki o'zining xohish-istaklari, ehtiyojlarini qondirishga undaydi. Sharq xalqlariga xos bo'lmagan bu kabi illatlar imkoniyati cheklangan bolalar, alohida yordamga muhtoj shaxslarning e'tibordan chetda qolishiga sabab bo'ladi. Mazkur holatga barham berishda eng muhim chora ta'lim tizimidan boshlab antroposentrik yondashuvni shakllantirish hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Inklyuziv ta'limni tashkil etish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar bilan ishlash metodikasini takomillashtirish va inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarni tarbiyalashga oid tadqiqotlar D.N.Qayumova, B.Q.Subanova, M.Xamidova, B.Shoumarov, L.R.Xayitov, R.Sh.Shomaxmudova, V.S.Sirenov, D.B.Yakubjonova, D.S.Qaxxarova, L.R.Mo'minova, D.A.Nazarovalar tomonidan olib borilgan. Antroposentrik yondashuv asosida pedagogik-psixologik jaryonni tashkil etish,

inklyuziv ta'lim ishtirokchilarini ta'lim jarayoniga tayyorlash masalalari N.A.Maqsudova, M.Y.Sobirova, N.Z.Normurodova, N.Sh.Abdullayeva, N.N.Djamilova, G.E.Djanpeisova, S.S.Mirjalilova, D.T.Samatov, N.Najmitdinova, G.M.Nazirova, I.I.Tuychiyevalar tomonidan tadqiq etilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligidan: E.A.Babayeva, M.Jadrina, L.F.Kolakatova, V.S.Sirenov, N.G.Sigal, T.V.Kuzmicheva, N.A.Myodova, I.D.Ukraintseva, Ye.Ye.Lobanova, S.N.Sorokoumova, Yu.V.Shumilovskaya, O.Yu.Muller, D.A.Petrovlar tomonidan inklyuziv ta'lim jarayonini tashkil etish va pedagogik texnologiyalarni qo'llash bo'yicha izlanishlar olib borgan.

Xorijiy mamlakatlar olimlaridan R.Simkins, B.Florence, M.Schmidt, H.Linklater, M.J.Zalizan, L.Florian, B.Cagran inklyuziv ta'limni rivojlantirish, mutaxassislar tayyorlash va antroposentrik yondashuv masalalari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Jamiyatdagi texnologiyalashuv jarayoni o'zidan kutilgani kabi ijobiy natija bermadi. Hayotimizdagi turli sohalar, xususan, fan-texnika, ishlab chiqarish tezlashgan bo'lsa-da, biroq, uning ta'sirida ijtimoiy munosabatlar ijobiy xarakter kasb etmadi. Avvalgi umumjamoalik, bidamlik, hamdardlik o'rnini volyuntarizm (lot. "voluntas" iroda; o'z xohish-irodasini har narsadan ustun qo'yish; shaxsiy imkoniyatlar, obyektiv shart-sharoitlar hamda kelib chiqish ehtimoli bo'lgan oqibatlarni inobatga olmagan holda ko'zlangan maqsadni amalga oshirishga intilish), konformizm (lot. "conformis" o'xshash, muvofiq; hukmron mavjud ijtimoiy tartib, g'oya va fikrlarga moslashish, ularni passiv qabul qilish; birinchi marta amerikalik psixolog Solomon Ash tomonidan 1951-yilda qo'llanilgan); individual erkinlik (manipulyativ xarakterdagi iste'molchilikka asoslangan jamiyat a'zolarining haqiqatda mavjud bo'lmagan tasvirlar, obrazlarga qiziqishi; ijtimoiy tarmoqlarda o'zining emas, haqiqatda mavjud bo'lmagan va fotoshop qilingan suratlardan foydalanish); egotsentrizm (lot. "ego" "men", "centrum" "aylananing markazi"; individning boshqalarning intilishlari va hissiyotlarini qabul qilmagan holda o'zining qiziqishlari, tuyg'ulari, ehtiyojlarini ilgari surishi;)", individualizm (jamoaviylikka qarshi bo'lgan, jamoaning imkoniyatidan o'z manfaati uchun foydalanishni, shaxsning individual qarashlarini hatto davlat manfaatlaridan ustun qo'yishga qaratilgan ta'limot) kabi g'oyalar va darga asoslangan xulq me'yorlari egallamoqda. Ushbu me'yorlarining ijtimoiy xavfi shundaki, imkoniyati cheklangan, o'zgalar yordami va qo'llab-quvvatloviga muhtoj aholi qatlamining o'z holiga tashlab qo'yilishi, ularga nisbatan jamiyat chiqindisi sifatida qarash kabi illatlarning shakllanishiga olib keladi.

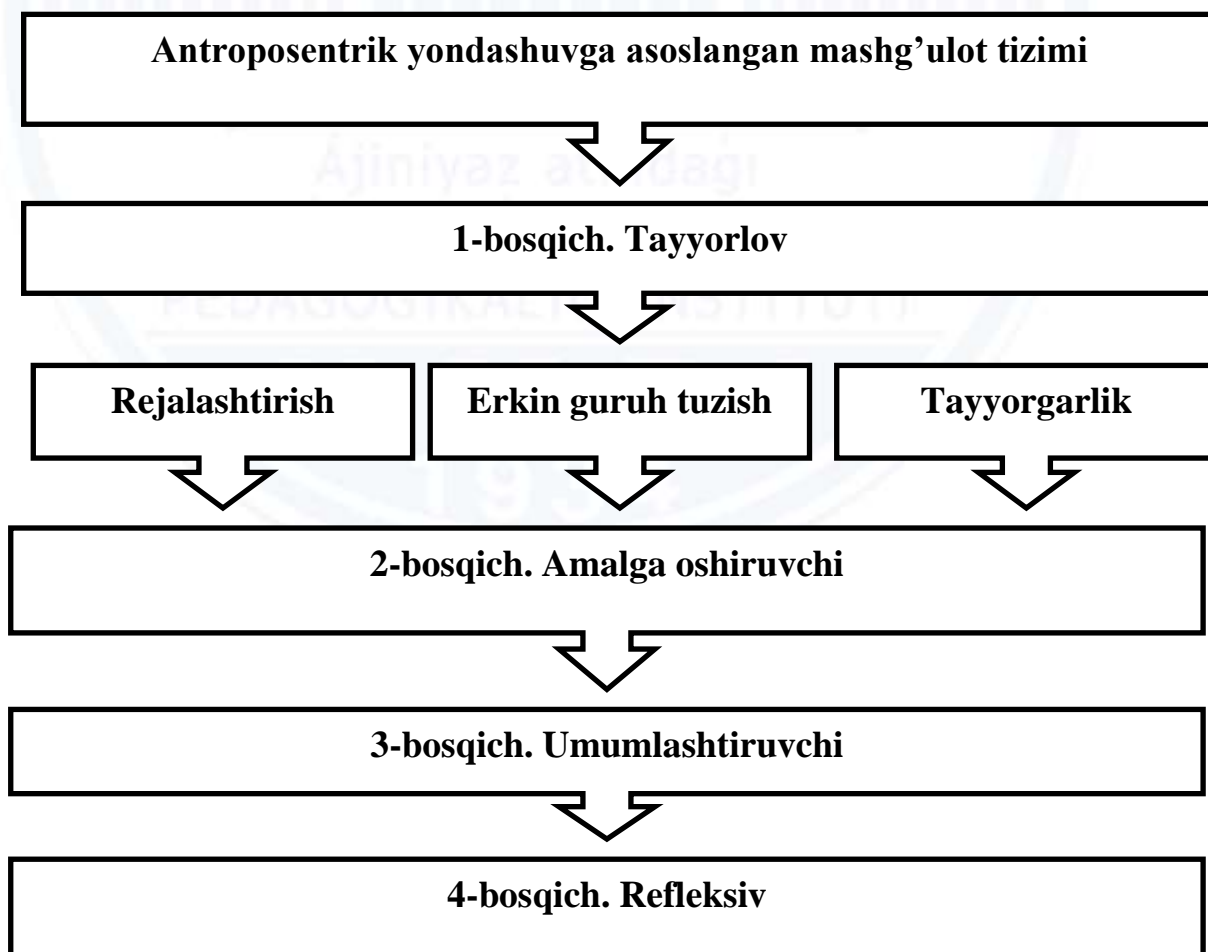
TAHLILLAR VA NATIJALAR:

Tabiiy-biologik xususiyatiga ko'ra, har bir shaxs ijtimoiy muhimsiz, o'zining undagi ishtirokisiz mavjud bo'la olmaydi. Shunday ekan inklyuziv ta'lim sharoitida sog'lom o'quvchilarni imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan munosabat o'rnatishlariga ko'maklashish, ularni inklyuziv ta'lim sharoitiga moslashtirish, shaxsning kamchiliklari, qusrlari ustudan kulishga yo'l qo'ymaslik kabi vazifalar ustuvor hisoblanadi. Bu vazifalarni bajarishda ta'limiy faoliyat jarayonida o'quvchilarga antroposentrik yondashuvning muhim elementlarini singdirib borish va shu asnoda ta'limdagi ijobiy muhitni shakllantirish muhimdir.

Tadqiq etilayotgan muammoni nazariy jihatdan o'rganish, zamonaviy ta'lim muhiti nuqtai nazaridan pedagogik faoliyatni tashkil etish orqali uni hal qilishga bo'lgan yangi yondashuvlarni belgilash hamda innovatsion yechimni topish maqsadga muvofiq ekanini ko'rsatdi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida, jumladan inklyuziv ta'lim sharoitida innovatsion texnologiyalarni qo'llash, avvalo ta'lim muhitini insonparvarlashtirishni talab qiluvchi jarayondir. Tadqiqotchi M.Y.Sobirovaga ko'ra antroposentrik yondashuvga asoslangan innovatsion va integratsiyalashgan darslar quyidagi tuzilishga ega bo'lishi lozim (1-rasmga qarang):

1-rasm- Antroposentrik yondashuvga asoslangan mashg‘ulot tuzilmasi

Ma'lumki, innovatsion ta'limga ixtisoslashgan ta'lim tizimi dars jarayonini qiziqarli qilish bilan birga, ta'limni insonparvarlashtirishga, demokratlashtirishga imkon yaratadi. Innovatsion ta'lim texnologiyalari qo'llaniladigan darslar markazida ta'lim oluvchi shaxsi turishi va ta'lim oluvchilarda antroposentrik yondashuvga hos insonparvarlik, hamkorlikda ishlash, hamdardlik, bag'rikenglik kabi hislatlarning shakllanishiga imkon yaratadi. Inklyuziv ta'lim sharoitida insoniylik fazilatlariga yo'g'rilgan o'quv topshirilarining ishlab chiqilishi, savollar tuzilishi va maqsadli yo'nalishlarning belgilab olinishi antroposentrik yondashuv mohiyatini ta'lim oluvchilarga tezroq singdirilishiga yordam beradi.

Shundan kelib chiqqan holda biz inklyuziv ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarini antroposentrik yondashuv asosida tarbiyalashga doir asosiy yo'nalishlarni belgilab oldik.

Inklyuziv ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarini antroposentrik yondashuv asosida tarbiyalash quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq (2-rasm):

Asosiy yo'nalishlar				
Ta'lim faoliyati davomida	Tarbiya faoliyati davomida	O'yin faoliyati davomida	Muloqot jarayonida	Ma'naviy-ma'rifiy ishlar davomida

2-rasm: Inklyuziv ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarni antroposentrik yondashuv asosida tarbiyalashning asosiy yo'nalishlari

Inklyuziv ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarni antroposentrik yondashuv asosida tarbiyalashga qaratilgan pedagogik faoliyat mazmuni:

Ta'lim faoliyati davomida – Antroposentrik yondashuv mohiyatini ochib beradigan mavzularni tanlash; har bir fan doirasida o'quvchilarda insonparvarlik, o'zaro yordam ko'nikmalarini shakllantirish

Tarbiya faoliyati davomida – tarbiya jarayonida o'zaro hamjihatlik, o'zaro ko'mak berishga o'rgatish; sinfdan tashqari ishlar davomida (to'garaklar, hashar, navbatchilik) bag'rikenglik tamoyilini shakllantirish.

O‘yin faoliyati davomida – o‘yin davomida shaxsiy buyumlardan birgalikda foydalanish; bir-birini qo‘llab quvvatlash va rag‘batlantirish, musobaqa harakteridagi o‘yinlarda jamoaviylikni tarbiyalash.

Muloqot jarayonida – muloqot jarayonida individual xususiyatlarini inobatga olish ko‘nikmasini shakllantirish, ularda ehtiyotkorlik va hushmuamilalik harakterini shakllantirish.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlar davomida – tadbirlar, jamoaviy yig‘ilishlar, turli musobaqalar jarayonida antroposentrik yondashuvning hamjihatlik, ko‘mak berish, erkinlik, yaratish, shaxsiy xususiyatlarini namoyon qilishga yordamlashish ko‘nikmalarini shakllantirish.

Ayni o‘rinda inklyuziv ta'lim jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini antroposentrik yondashuv asosida tarbiyalashda pedagogning kasbiy tayyorgarligi ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayon pedagoglarning inklyuziv ta'lim sharoitiga qay darajada tayyor ekanligi bilan harakterlanadi.

Pedagogning inklyuziv ta'limga tayyorgarligi deganda "inklyuziv ta'limning hozirgi sharoitida kasb tanlash, kasbga yo‘naltirish, xulq-atvor etikasi va kasbiy pedagogik faoliyat usullarini aniqlaydigan pedagogik faoliyat" tushuniladi.

E.M.Aliyeva zamonaviy pedagogning kasbiy kompetentligini akslantiruvchi quyidagi tezkor-faoliyatli komponentga ega bo‘lishi zarur deb hisoblaydi. Bu turdagi komponent negizida quyidagi sifatlar aks etadi: pedagogik fikrlash va harakat qilish malakasi; turli murakkablikdagi pedagogik masalalar mohiyatini tahlil qila olish; pedagogik hamkorlik natijalarini bashoratlay olish va loyihalash malakasiga egalik; pedagogik hamkorlikni amalga oshirish, boshqarish va korreksiyalash malakasiga egalik; olingan natijalarni tahlil qilish, baholash va o‘z oldiga yangi vazifalarni qo‘ya olish malakasi

Pedagogning inklyuziv tayyorgarligi o‘qituvchi-o‘quvchi munosabatlari jarayonida va ta'limni antroposentrik yondashuv asosida tashkil etishda muhim jihat hisoblanadi.

Avvalo, inklyuziv ta'lim jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini antroposentrik yondashuv asosida tarbiyalash uchun pedagoglarning inklyuziv ta'lim sharoitiga tayyorligini oshirish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish lozim deb hisoblaymiz:

1. Pedagoglarni inklyuziv ta'limning umume'tirof etilgan tamoillari bilan tanishtirish;
2. Pedagoglarni antroposentrik yondashuv va uning hususiyatlari bilan tanishtirish va ularga metodik yordamlashish;
3. Pedagoglarni inklyuziv ta'lim sharoitida ta'lim berishlari uchun ta'limiy usullar, mezonlarni ishlab chiqishga o‘rgatish;

4. Inklyuziv ta'lim sinflaridagi bolalar bilan do'stona, ochiq munosabat o'rnatish ko'nikmasini shakllantirish;

5. Inklyuziv ta'lim sinflari bilan korreksion ishlarni olib borishi uchun shart-sharoit yaratish;

6. Ta'lim jarayonida umumdidaktik tamoillar bilan birga maxsus tamoillarga ham e'tibor qilish ko'nikmasini shakllantirish;

7. Inklyuziv ta'lim sinflariga mashg'ulot olib boradigan pedagoglarning malakasini doimiy ravishda oshirib borish va uzluksiz nazorat qilish.

Shuningdek, pedagogning inklyuziv tayyorgarli yuqori bo'lishi ham ta'lmning samaradorligini kafolatlay olmaydi. Egallangan bilimlar kutilgan darajada muvaffaqiyatli o'zlashtirish shaxsning idrok etish qobiliyatiga ham bevosita bog'liq. Idrok etish nafaqat unda tasvirlangan, ifoda etilgan g'oyani bilib olish, konstruktiv shaklidan oddiy zavqlanish, asarlarda tasvirlangan vaziyatlardan sentimental hamda emotsional hayajonlanish, balki ushbu oddiy ma'naviy holatni mantiqiy tushunish, funksional tahlil qilish uchun mo'ljallangan." Idrok sezgiga nisbatan murakkab va mazmundor psixik jarayon hisoblanganligi sababli barcha ruhiy holatlar, hodisalar, xususiyatlar, xossalar va inson ongining yaxlit mazmuni, egallangan bilimlar, tajribalar, ko'nikmalar bir davrning o'zida namoyon bo'ladi, aks ettirishda ishtirok etadi."

XULOSA

Innovatsion ta'limga ixtisoslashgan ta'lim tizimi dars jarayonini qiziqarli qilish bilan birga, ta'limni insonparvarlashtirishga, demokratlashtirishga imkon yaratadi. Innovatsion ta'lim texnologiyalari qo'llaniladigan darslar markazida ta'lim oluvchi shaxsi turishi va ta'lim oluvchilarda antroposentrik yondashuvga hos insonparvarlik, hamkorlikda ishlash, hamdardlik, bag'rikenglik kabi hislatlarning shakllanishiga imkon yaratadi. Inklyuziv ta'lim sharoitida insoniylik fazilatlariga yo'g'rilgan o'quv topshirilarining ishlab chiqilishi, savollar tuzilishi va maqsadli yo'nalishlarning belgilab olinishi antroposentrik yondashuv mohiyatini ta'lim oluvchilarga tezroq singdirilishiga yordam beradi.

Shunday qilib, inklyuziv ta'lim o'quvchilarida antroposentrik yondashuvni shakllantirish jarayoniga metodik jihatdan to'g'ri yondashish kutilgan natijalarni olishga imkon beradi. Shu sababli tadqiqot ishini olib borish chog'ida inklyuziv ta'lim o'quvchilarida antroposentrik yondashuv sifatlarini samarali shakllantirish imkonini beradigan maxsus metodikaning ishlab chiqishga va takomillashtirishga ustuvor vazifa sifatida qaraldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Волюнтаризм // <https://qomus.info/encyclopedia/cat-v/volyuntarizm-uz>.
2. Конфоризм // <https://qomus.info/encyclopedia/cat-k/konforizm-uz>.

3. Sobirova M. Ona tili ta'limiga antroposentrik yondashuv tamoyillari asosida yondashish. 2021. №9. –B.554-560
4. Sobirova M.Y. Ona tili ta'limiga antroposentrik yondashuvning ilmiy-metodik asoslari va texnologiyalari. Ped.fan.dok.diss. Namangan.:2023. – B.64
5. 5.Maqsudova N.A. Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak pedagoglarni inklyuziv sharoitida ishlashga tayyorlash mexanizmlari. Ped.fan.bo'y.fal.dok (PhD) diss. Namangan.:2023. – B.35

